

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Стаття присвячена аналізу особливостей й основних тенденцій розвитку українського й польського політичних режимів у порівняльній перспективі. Аналізуються основні особливості пострадянської неопатримоніальної системи, відношення у структуруванні політико-економічного процесу й простору реальної політичної боротьби. Визначено основні тенденції розвитку політичного режиму України.

Ключові слова: трансформація, політичний режим, трансформація політичного режиму, неопатримоніалізм, демократія.

Статья посвящена анализу особенностей и основных тенденций развития украинского и польского политических режимов в сравнительной перспективе. Анализируются основные особенности постсоветской неопатримониальной системы, отношения в структурировании политико-экономического процесса и пространства реальной политической борьбы. Определены основные тенденции развития политического режима Украины.

Ключевые слова: трансформация, политический режим, трансформация политического режима, неопатримониализм, демократия.

The article is devoted to analysis of the specific city and the main tendencies of Ukraine and Poland in political regime development in comparative perspective. There are analyzed the specific features of post-soviet neopatrimonial, analyzed in structure of political and economic process and space of the real political fight. Will define basic progress of the political mode of Ukraine trends.

Key words: transformation, political mode, transformation of the political mode, neopatrimonialism, democracy.

Актуальним завданням сучасних політологічних досліджень є аналіз динаміки розвитку українського політичного режиму. Пострадянські трансформації 90-х років минулого століття наочно продемонстрували, що падіння комуністичного режиму і наступні політичні перетворення не обов'язково призведуть до встановлення тих чи інших форм ліберально-демократичного устрою. Зокрема, шляхи розвитку України та інших держав, що входили до складу СРСР, виявилися більш складними і драматичними, ніж шляхи країн Центральної і Східної Європи. Цей феномен став серйозним теоретичним викликом основним постулатам ортодоксальної теорії демократизації.

У колі сучасних досліджень перебуває й проблема зумовленості та диференційованості різних моделей децентралізації влади в посткомуністичних суспільствах. В Україні дослідження децентралізаційних реформ і формування системи місцевого самоврядування в сусідніх державах поки що не виходить до сфери уважного аналізу науковцями, так само, як і проблема загальної

трансформації суспільства у «спорідненому світі». Окремі аспекти переходу до демократії і перетворень у державах, які межують з Україною, є об'єктом дисертаційних досліджень лише кількох учених, зокрема, Й. Головача, Г. Зеленько, В. Лемака, М. Марчука, О. Яцунської, Ю. Юрійчука [3; 4].

Тому метою цієї статті є аналіз теоретичних узагальнень, здійснених ученими цього регіону, а також західними дослідниками, щодо передумов трансформацій політичних режимів у посткомуністичних країнах, а також виявлення об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливають на цей процес.

На нашу думку, особливої уваги заслуговує досвід держав, які вступили до Європейського Союзу у травні 2004 р., і зокрема Республіки Польща. Досвід Польщі є унікальним для України не тільки завдяки тісним історичним зв'язкам між нашими державами, а й передусім тим, що етапи становлення польської та української державності дуже схожі. Етапи розвитку становлення політич-

ного режиму Республіки Польща висвітлено у працях таких учених, як А. Айненкель, Б. Лешно-дорський, Б. Боярський, В. Вітковський, С. Плаза та ін. [5; 9].

Протягом ХХ ст. Польща двічі відроджувала свою державну незалежність, а конституційний етап розвитку польського суспільства і держави характеризувався поступовим переходом від принципів ліберальної держави та індивідуалістичної концепції до моделі універсальної держави, що підпорядковує права особи інтересам держави, а згодом до надання конституційній формулі верховенства влади народу класового характеру і прийняття радянської моделі держави. Починаючи з 1989 р., Польща поступово повертається до принципів демократичного розвитку суспільства та побудови правової держави, в результаті цього після реформування усієї політико-правової системи у травні 2004 року вступає до Європейського Союзу.

Події, які відбулись протягом 1989 року в країнах радянського блоку, докорінно змінили розвиток політичного процесу в світовому просторі. Швидкість, з якою відбувалися ці події, а також їхній неочікуваний характер спочатку аж ніяк не сприяли розумінню світовою громадськістю даного явища. Відбувалися насамперед крах політичної монополії комуністичних партій та деідеологізація інститутів влади в країнах Центрально-Східної Європи, формування нового устрою як у політичному, так і в економічному секторах на засадах ринкової економіки, правової держави та елементах політичної культури західного типу, відродження та формування демократичних партій та контролі в Польщі, Україні та інших державах. Усі ці та інші явища сприяли демократичному розвитку суспільних відносин даних країн.

Як зауважив амеіканський політолог С. Гантінгтон, демократія досягла, можливо, вершин свого розвитку в усьому світі [6, с. 34], а Ф. Фукуяма довів, що ми є не просто свідками кінця холодної війни чи чергового періоду післявоєнної історії, а кінця історії загалом, завершення ідеологічної еволюції людства та універсалізації західної ліберальної демократії як кінцевої форми правління [10, с. 67].

Проте польський дослідник А. Антошевський продовжує розвивати дану теорію демократії, яка набрала найбільшої популярності саме в період перехідних суспільств – країн Центрально-Східної Європи, виділяючи такі риси, що притаманні ліберальній демократії:

- по-перше, формально та фактично влада належить виборним представникам та керівникам, що ними призначаються. Вони не несуть відповідальності ні перед внутрішніми політичними акторами (наприклад, армією чи церквою), ні перед зовнішніми політичними акторами і не можуть бути ними обмежені в правах чи усунені від влади;

- по-друге, виконавча влада конституційно обмежена певними політичними інститута-

ми, такими, як парламент, суди, міжнародні інстанції;

- по-третє, жодна група, що проголошує визнання правил гри, не може бути з неї виключена, а це означає, що вона має право на створення політичної партії та участь у виборах;

- по-четверте, існує рівність перед законом, гарантована фактичною незалежністю судів, вирок котрих поважаються іншими інституціями, що приймають рішення.

Верховенство ж закону, в свою чергу, захищає громадян від безпідставного порушення їх особистої свободи та приватної сфери державою або організованими «антидержавними силами» [11, с. 57].

Звідси випливає, що перехідний період надає нового сприйняття ліберальній демократії, яка має певні видозміни в країнах Центрально-Східної Європи. Навіть якщо проводити порівняльний аналіз у демократичних реформах Польщі і України, ми можемо побачити різні результати за якісними і хронологічними показниками.

Якщо взяти до уваги теорію політичної модернізації З. Бжезинського, то він подає чомусь тільки три загальні фази так званої «посткомуністичної трансформації» за допомогою чотирьох основних чинників: політичних, правових, економічних та допомоги Заходу. Знову ж таки відомий політолог прагне розмежувати різні стадії переходу та групи країн.

До першої групи, де звичайно переважають демократичні елементи, входять ключові країни Центрально-Східної Європи. Авангардом демократизації вважаються Чехія, Польща, Словаччина зі стійким історичними традиціями державності та втіленням політичної стабільності у внутрішньому житті суспільств.

Натомість друга група країн (куди входять Україна, Росія, Молдова, Білорусія) тільки наближається до групи країн, передетермінованих до демократії. Проте автор зауважує, що в цих країнах ще зберігся менталітет «радянської людини» і авторитарні способи влаштування адміністративного життя таких країн [12, с. 114]. Спільним для другої групи країн є брак історичного досвіду побудови та існування національної держави. Хоча можна й не погоджуватись з такою класифікацією, тому що кожна країна колишнього радянського блоку має своє історичне коріння і вже вироблену практику досягнення певних результатів у політичному житті суспільства.

Перехідний період, який ще можна назвати тією з'єднувальною ланкою між минулим і сьогоденням, не може відразу зачепити якісні зміни в усіх сферах суспільного життя, оскільки ми можемо порізно спостерігати формування стабільності в таких ділянках, як економіка, правовий захист, соціальна сфера.

І тому цілком виправданим буде той факт, коли ми ствержуватимемо, що трансформацію політичних структур у Польщі впродовж 1990-х років практично завершено. В економічній сфері створено структуротворчі засади ринкової економіки, що

також важливо з погляду збільшення прошарку власників у контексті розвитку середнього класу в цій країні.

У перспективі політика країн Центрально-Східної Європи визначатиметься як європейський процес економічної інтеграції, так і євроатлантичної інтеграції цього ж регіону.

Польщі судилося стати першою країною, що спрямовувала свої зусилля на ліквідацію старої комуністичної еліти і створила усі умови, які були необхідні для утримання політичної стабільності. Зміна існуючого ладу відбулась мирним шляхом за участі католицької церкви – традиційно впливового інституту суспільства. Стратегічний курс переходу від старої системи до демократії було накреслено під час проведення «круглого столу», що об'єднав усі впливові політичні сили навколо ідеї побудови правової держави, ринкової економіки та інтеграції в європейські структури. Згідно з позицією щодо питання політичних реформ, прийнятої «круглим столом» 1989 року, політична система Польщі повинна була ґрунтуватися на наступних принципах: політичний плюралізм, свобода слова, демократичний порядок, незалежність судів, добре розвинуте територіальне самоврядування.

Найближчими реформами було оголошено реалізацію принципу профспілкового і громадського плюралізму, – зокрема, була легалізована профспілка «Солидарність», що означало визнання права політичної опозиції на легальну діяльність, передбачалося введення нової палати в парламенті – сейму і встановлення посту президента з великими повноваженнями.

Оцінюючи діяльність Леха Валенси за 1990-1995 роки на президентському посту, слід підкреслити й те, що він був суперечливим і непередбачуваним президентом. Час від часу виникали його конфлікти з урядом та сеймом. Але, як виявилось, політична стабілізація тісно перепліталась із стабілізацією матеріальної сфери, що сприяло підвищенню рівня життєздатності населення. Згодом реформування зазнала і Конституція, яку було замінено новою 1998 року, що визначала республіку Польща як «демократичну і правову державу, що реалізує принципи соціальної справедливості» [14, ст. 7].

Основні пропозиції подальшого реформування були викладені у «Фінансовій стратегії держави 1999-2001 років», що отримала назву «Другий план Бальцеровича». Якщо перший план Л. Бальцеровича вивів Польщу із замкненого кола дефіцитів і високої інфляції, то другий був покликаний зупинити нову фінансово-економічну кризу, що й похитнула політичну стабільність у державі. Такі швидкі і динамічні зміни дали можливість польському суспільству досягти якісних економічних реформ, які тісно переплітались із реформування державного управління.

Системні трансформації політичного й економічного характеру сприяли реформування політичної системи. Цілком протилежну ситуацію ми

спостерігали в зміні політичної системи українського суспільства, хоча події 1989-1991 років відображують таку ж саму картину протестів і соціальної напруги, що мали місце і в сусідніх державах.

Наявними прикладами аналогії були: тиха революція на граніті біля будівлі Верховної Ради 1990 року, «живий ланцюг» 1991 року, Акт проголошення незалежності 24 серпня 1991 року, референдум 1 грудня 1991 року, де майже 90 % жителів України висловились за незалежність своєї держави. Але, як згодом виявилось, політична система українського суспільства в цей період зазнала лише часткових змін, і не було проведено деструктуризації української політичної еліти. І тому цілком очевидним є той факт, що політичні трансформації політичної системи України мають незавершений і тимчасовий характер, що й позначається на теперішньому стані державного життя [16, с. 201].

Політична стабілізація в українській політиці вважалась другорядною ознакою інституалізації політичного поля діяльності, оскільки на першому місці стояли такі проблеми, як прийняття Конституції, боротьба з лівими силами, затвердження національної символіки тощо. Проблеми ж стабілізації залишались на останньому місці, що й згодом позначилось на міжнародному становищі України, яка вибрала політику багатовекторності розвитку, внаслідок чого опинилась за межами європейської інтеграції та на межі виживання і боротьби з бідністю.

Проведений аналіз дозволяє зробити такі висновки:

– трансформація політичного режиму Польщі та України відбувалися хоча і за схожими стратегіями, проте її результати значно відрізняються. Так Україні вдалося перейти до нового режиму безпосередньо шляхом входження у нові структури влади, тоді як тільки незначна частина польської номенклатури сьогодні залишилася у владних колах;

– основною стратегією трансформації політичного режиму Польщі в новий режим став перехід до бізнес-структур. Ця різниця є значною через те, що в Україні колишня номенклатура протягом років незалежності продовжувала визначати «правила гри», а номенклатура Польщі фактично прийняла «правила гри», встановлені новою політичною елітою.

Отже, говорячи про майбутнє України, теоретично не можна виключити ні однієї з 5 можливих альтернатив:

1) консолідація тепер діючого політичного устрою, повільне, але неухильне просування до все зріліших форм демократії;

2) набуття системою рис «делегативної», тобто формальної демократії, в якій участь мас зводиться до періодичних голосувань, а вся влада сконцентрована в руках глави держави, з перспективою її переродження в систему авторитарного правління;

3) виникнення нової форми недемократичного правління через приход до влади правих радикалів і/або через встановлення одноосібної диктатури;

4) анархізація (і криміналізація) політичної системи та економіки і, як наслідок, входження країни в довготривалий період політичної нестабільності;

5) повернення до старого однопартійного режиму під виглядом відновлення «радянського народовладдя» у випадку приходу до влади крайніх «лівих». Найбільш бажаною для України, звичайно, є перша альтернатива. А найменш імовірним є, усе ж таки, розвиток подій за першим сценарієм. І передовсім через те, що демократизація (у тій чи іншій формі, тим чи іншим темпом) уособлює важливу тенденцію політичного розвитку країн сучасного світу [17, с. 19].

Українське союзництво для Польщі є тим вагомим фактором, що посилює її вплив і вагу в Європі та світі. Тому Україна має певне «вікно

можливостей» («Window of possibilities») для зовнішньополітичного маневру у своїй східно- та центральноєвропейській політиці. Національні інтереси та інтереси безпеки України вимагають подальшої конкретизації й операціоналізації її ком'юнітарної політики, можливого створення низки нових спеціальних євротранзитивних програм як інформаційно-пропагандистського, так і структурно-трансформаційного характеру для посилення свого впливу як європейського (ЄСівського) інтересанта. Стратегічне становище у східно- і центральноєвропейському регіоні залишається відносно стабільним, але певні політичні й економічні тенденції свідчать про необхідність для України добиватися щонайшвидшого одночасного виконання кількох глобальних геополітичних завдань щодо прискорення процесів української євроінтеграції і посилення власного впливу в східноєвропейському регіоні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гельман В. Я. Постсоветская политическая трансформация / В. Я. Гельман // Поліс. – 2001. – № 1. – С. 62–81.
2. Полохало В. Я. Неототалітарні трансформації посткомуністичної влади в Україні / В. Я. Полохало // Політична думка. – 1995. – № 3. – С. 56–69.
3. Полохало В. Я. Від авторитаризму до ... авторитаризму. Україна в політичному інтер'єрі колишніх радянських республік / В. Я. Полохало // Політична думка. – 2005. – № 7. – С. 76–88.
4. Ситник П. Идеологічні засади розвитку українського суспільства / П. Ситник // Концептуальні засади... – К. : Вид. УАДУ, 2001. – С. 13–16.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.freedomhouse.org/research/freeworld/2007/methodology.htm>.
6. Політологія посткомунізму: політичний аналіз посткомуністичних суспільств. – К. : Політична думка, 1995. – 368 с.
7. Сморгунюв Л. В. Современная сравнительная политология / Л. В. Сморгунюв. – М., 2002. – 472 с.
8. Кирчів А. Питання національної безпеки Республіки Польща на сучасному етапі / А. Кирчів // Журнал «Ї». – 1998. – № 14.
9. Kis J. Poland and Hungary in Transition [Електронний ресурс] // Journal of Democracy. – 1990. – Vol. 1. Режим доступу до ресурсу : <http://www.politiko.com.ua/blogpost4270>.
10. Фукуяма Ф. Конец истории / Ф. Фукуяма // Вопросы философии. – 1990. – № 3.
11. Antoszewski A. Perspektywy demokracji w Europie Srodkowo-Wschodniej [Електронний ресурс] / A. Antoszewski // Demokracje Europy Srodkowo-Wschodniej w perspektywie porownawczej. – Wroclaw, 1998. – Режим доступу до ресурсу : www.politstudies.ru/fulltext/1992/4/14.htm.
12. Бжезінський З. Велика шахівниця / З. Бжезінський. – Львів – Івано-Франківськ, 2000.
13. Селігей П. Визначні президенти ХХ століття / П. Селігей // Президент, 2000. – Січень-березень.
14. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. – Krakow, 1998.
15. Фисун А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации / А. Фисун. – Харьков : Константа, 2006.
16. Зеленько Г. І. Порівняльна політологія: науковий напрям чи метод дослідження? / Г. І. Зеленько // Наукові записки : збірник. – Сер. «Політологія і етнологія». – Вип. 5. – К. : ППІЕНД, 1998. – С. 196–204.
17. Романюк О. І. Проблема типологізації політичних режимів в контексті аналізу демократичних транзитів / О. І. Романюк // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – Серія: «Питання політології». – Вип. 4. – 2002. – № 555. – С. 16–25.

Рецензенти: Левченко Л. О., к.політ.н., доцент;
Плохих В. І., к.політ.н., доцент.

© Срібна Т. В., 2010

Стаття надійшла до редколегії 12.11.2010 р.